

UUEST KRIMINAALPROTSESSI- SEADUSTIKUST

Jaan Puskar

Kui uue Eesti Vabariigi kriminaalkodeksi esialgne variant on praktiliselt valmis, siis uutest kriminaalprotsessi reguleerivatest seadusandlikest aktidest pole midagi kuulda. Uut kriminaalseadust vana vormi abil rakendada oleks rumalus, pealegi kui see uuele jalgu on jäänud. Ükski suur asi aga ei sünni ühe õõga, kui vast inimlaps välja arvata.

Probleeme uute kriminaalprotsessialaste aktide loomisel on küllaga, ja kõik need vajavad lahendamist – möödavaatamine või edasilükkamine ainult pingestab olukorda praktilises töös. Praegusel etapil on olulisim probleemide püstitamine, lahenduse peavad leidma teoreetikud ja praktikud üheskoos. Nii ei pretendeeri käesolev kirjutiski probleemide ainulahenditele.

Esimene ja tähtsaim on probleem, mida üldse tegema hakata, s.t. kas me üldse vajame niisugust kriminaalprotsessi kodeksit nagu senikehtiv. Siinkirjutaja arvates oleks üks tõsist kaalumist vajav võimalus kodeksit mitte kokku seada, vaid luua eraldi eeluurimisseadus, prokuratuuriseadus ja kohtupidamiseadus.

Uurides lähemalt kriminaalprotsessi staadiume ilmneb, et üks staadium ei lähe üle teiseks, vaid igaüks on iseseisev tervik, mille lõppemise järel algab kvalitatiivselt uus. Pealegi moodustavad kaks esimest staadiumit kohtueelse menetluskorra, kohtu alla andmise staadium on omaette, järgmised aga käsitlevad menetluskorda kohtutes.

Palju segadust, eriti teoreetikute leeris, valmistab mõistete *kriminaalprotsess* ja *kriminaalasi* eristamine. Terve hulk piike on murtud lahendamaks küsimust, kas ja milliseid uurimistoiminguid võib teha väljaspool kriminaalprotsessi, s.o. enne kriminaalasi algatamist. Eriti vaimukas lahendus leiti ENSV KrPK § 149 lg. 2 näol. Lubatagu küsida, kuidas saab väljaspool kriminaalprotsessi tehtud uurimistoiming olla samaaegselt tehtud kriminaalprotsessi raames, juhindudes KrPK normidest? Aga nüi see paraku praegu on. Otsustajate julgus aga selle sammuga lõppeski ja ekspertide määramisest enne kriminaalasi algatamist, resp. väljaspool kriminaalprotsessi, keelduti otsustavalt. Ometigi on ENSV KrPK §-s 90 nõutud kriminaalasi algatamise aluse kindlakstegemiseks tih-

ti ainukeseks teeks eksperdi arvamuse. Selle saamiseks on tarvis määrata ekspertiis, mida aga väljaspool kriminaalprotsessi teha ei saa, sest see on protsessuaalne toiming. Oeldule vaatamata tehakse igapäevaelus pidevalt igasuguseid ekspertiise (autode ja majade hindamise kohta jne.), mida nõukogude protsessualistid tõendiks ei pea. Kui niisuguse dokumendi koostas ekspertiisiasutuses töötav, eksperdi ametinime kandev eriharidusega isik, siis tema töö vili on ekspertiisiakt, tahame seda või mitte.

Peale ekspertiiside määramise ja tegemise on mõnikord enne kriminaalasja algatamist vaja teha ka teisi uurimistoiminguid veendumaks, et aset on leidnud tõepoolest kuritegu. Ilma selleta puudub alus kriminaalasja algatamiseks, samuti kriminaalasja algatamisest keeldumiseks. Kus on väljapääs? Otsides kurja juurt, leiame selle tahes-tahmata mõiste *kriminaalasi* alt. Olgugi et meil valitseb üldine asjade kultus, võiks sellest asjast küll loobuda, ja probleemid oleksid lahendatud. Praegu algavad *kriminaalprotsess* ja *kriminaalasi* ajaliselt ühes punktis. Ons seda tarvis. Nii jääb kriminaalprotsessist kõrvale kogu politseijuurdlus enne kriminaalasja algatamist, nimetatase seda tegevust materjalide eelkontrolliks. Samal ajal reguleerib kehtiv KrPK teatud toiminguid enne kriminaalasja algatamist, s.o. väljaspool kriminaalprotsessi, näiteks ENSV KrPK § 5 ja mõned teised. Nõukogude kriminaalprotsessis toimub kohtueelne uurimine juurdluse ja eeluurimise vormis.

Lähitulevikus kaob mõiste *juurdlus* endises tähenduses ja selle terminiga hakatakse tähistama politsei tegevust, nn. politseijuurdlust, mis hõlmab kõiki politsei toiminguid kuriteoteate saamisest alates. Kuidas aga saab üks riikliku sunni aparaat töötada väljaspool seadust, ilma et ta toimingud oleksid kriminaalprotsessiseaduses või eeluurimisseaduses fikseeritud? Oigusriigis on see mõeldamatu. Seega tuleks kriminaalprotsessi tegevusmõju piltlikult öeldes nihutada ajaliselt ettepoole võrreldes praegusega ja loobuda "kriminaalsetest asjadest".

Tulles tagasi algusse, jõuame järeldusele, et eeluurimisseadus peaks hõlmama seega nii politsei kui uurijate (tulevikus loodetavasti kohtu-uurijate) tegevust kuriteoteate saamisest kuni süüdlase kriminaalvastutusele võtmise küsimuse otsustamiseni. Nimetada võiks seda tegevust kriminaalmenetluseks ja töö vilja kriminaaltoimikuks.

Millega peab lõppema kohtueelne uurimine? Tundub, et selleks on ainult kaks võimalust: ta lõpeb kas kriminaalmenetluse lõpetamise määrusega kuriteosündmuse või -koosseisu puudumise tõttu või kriminaalmenetluse lõppenuks tunnistamise määrusega ja toimiku üleandmisega riiklikule süüdistajale süüdistuse esitamiseks ja süüdistatava kohtu alla andmiseks. Enne toimiku üleandmist süüdistajale protsessis süüdistatavat olla ei saa.

Nõukogude kriminaalprotsessi suurimaid vigu on olnud püüd lahendada kõik probleemid kohtueelsel uurimisel, tehes sellega uurijast a) juurdleja, b) uurija, c) prokuröri ja d) kohtuniku. Kas pole paljuvõitu, kuigi selle väljamõtletejate meelest hiilgav idee, mis suurepäraselt rahuldab kõiki osapooli, v.a. uurijad. Et see kõik oli ühtlasi karjuvas vastuolus konstitutsiooni ja ENSV KrPK §-dega 12 ja 50, kedagi ei häirinud. Nõudés õigesti tõendite hindamist uurijalt, prokurörialt ja kohtult, peaks igal hindajal olema ka teatud kohustused. Siit järeldub, et riiklik süüdistaja, saanud uurijalt toimiku pärast kohtueelse uurimise staadiumi lõppemist, algab oma staadiumis tõendite hindamisega otsast peale, kontrollides kõiki tõendeid enne nende sisu ja vormi seisukohast ning seejärel hinnates neid kogumis, peab jõudma iseseisvalt järeldusele, kas isiku süü on tema kohtu alla andmiseks küllaldaselt tõendatud või mitte. Alles saabunud siseveende alusel koostab süüdistaja isiku kriminaalvastutusele võtmise määruse ja saadab toimiku edasi kohtusse. Sellega on süüdistaja võtnud endale süüdistatava, *resp.* kohtualuse süü tõendamise kohustuse. Praktiliselt tähendab see, erinevalt praegusest prokuratuuri tavast, et süüdistuse tõstja peab oma veendumust kohtuistungil ise ka väljendama. Praegune nn. abiprokuröri nime kandev ametimees ei vastuta tegelikult mittemillegi eest ja seepärast ei tunne kohtus sageli õieti toimiku sisugi. -

Kui eeltooduga nõustuda, tuleb nõus olla ka sellega, et süüdistaja tegevust kohtueelse uurimise staadiumis, kohtu alla andmise staadiumis ja kohtus asja arutamise, apellatsiooni jne. staadiumis peab reguleerima eraldi prokuratuuriseadus. Selles tuleks loobuda igasugusest prokurörist üliinimese tegemise katsetest nagu praegu ja kõrgeima järelevalve asemel anda talle tagasi need funktsioonid, milleks niisugune ametnik mujal maailmas ellu kutsutigi, s.o. kohtus riigi huve kaitsva ja esindava ametniku funktsioonid.

Nüüd tuleks lahendada, millise uurija-poolse hinnanguga süüdi-oleva isiku teole peaks lõppema kohtueelse uurimise staadium ja millise prokuröri-poolse hinnanguga kohtu alla andmise staadium. Samuti tuleks mõelda, kuidas ümber nimetada praegune kohtu alla andmise staadium, mis siinkirjutaja arvates pole midagi muud kui eelprotsess, sest kohtu alla on isik juba antud ja ilma kogutud tõendite hindamata ei tohi kohus seda fakti kõrvale jätta ja asja arutamisele võtmisest keelduda. Tõendite hindamine saab aga toimuda üksnes kohtuistungil. Senikehtiv eeluurimise lõpuleviimise kord ei kõlba, mida on eespool põhjendatud. Uurijalt ja prokurörialt ei tohi nõuda lõpliku hinnangu andmist kuriteole. See peab selguma kohtuistungil. Muidugi, omapoolse hinnangu toimepandule peavad andma mõlemad, kuid et see oleks KrK paragrahvi iga viimase kui lõike ja punktini lõplik, nagu praegu soovitakse, on nonsenss. Nii ülekuulamisel kui süüdistuse esitamisel peab süüdlasele olema ta-

gatud võimalus anda oma teole ise hinnang ja selgitada, kui palju ja milles konkreetset ta leiab end süüdi olevat. Täpse ja lõpliku kvalifikatsioonī peab andma ikka kohus pärast põhjalikku kohtulikku uurimist, võttes kohtuotsuse langetamisel aluseks ainult need tõendid, mis saadi kohtuliku uurimise käigus. Praegu kohtutes toimuvat kohtulikku uurimiseks nimetada küll ei saa, pigem toimub seal juba kogutud tõendite avalik hindamine kõigi protsessiosalistega üheskoos.

Kõrvalepõikena olgu öeldud, et siinkirjutajast pole lahkunud lootus, et uus KrK loobub senistest arvukatest kuriteokooseisudest eraldi paragrahvide, lõigete või punktidenä, kus erinevalt hinnatakse kurjategijat, näiteks varast, selle järgi, kas ta enne korterisse sisenemist viisakalt koputas, avas ukse võtme või kangiga jne. jne. Hoidku jumal, kui uurija mõne punkti kogemata unustab või valesti märgib (kohtu arvates). Kohe saadetakse kriminaalasi täiendavaks UURIMISEKS, s.o. vastava veakese parandamiseks ilma mingit uurimist läbi viimata. Et kurjategija teab ise suurepäraselt, kuidas ja mida ta korda saatis, et huvita meie teoreetikuid põrmugi. Ikka korrutatatakse, et kui süüdistatava seisund muutub kohtus raskemaks, tuleb asi saata täiendavaks uurimiseks, teades samal ajal, et mingit uurimist läbi ei viida ja et selleks ka mingit vajadust pole.

Toimiku kohtusse jõudmisega algab uus kriminaalprotsessi staadium. Seal asjaajamise korda peaks reguleerima kohtupidamisseadus, just nimelt kohtupidamis-, mitte kohtukorraldusseadus, kuna viimane mõiste on liiga kitsas. Mõiste *kohtupidamisseadus* aga hõlmaks nii kohtute korralduse, struktuuri, kooseisu kui ka asjade arutamise korra. Siinõeldu kehtib ka eeluurimis- ja prokuratuuriseaduse kohta, mis samuti peaksid hõlmama nende korralduse, pädevuse ja tegevuse protsessuaalse korra. Neil kolmel seadusel ühiseid kokkupuutepunkte öieti ei ole, järgmise kehtivus algab ajaliselt alles eelmise lõppemise järel. Kas on tarvis neid ühendada ühtsesse seaduseraamatusse või ei, tuleks otsustada kollektiivselt.

Ümbertegemist vajab praegune KrPK igal juhul. Kehtivasse koodeksisse on lülitatud palju deklaratiivseid ja protsessuaalselt ebavajalikke sätteid, mille õige koht peab olema (ja ongi!) põhiseaduses, näiteks paragrahvid 4 (üldse mõttetu säte), 11, 11¹, 12-18. KrPK ei pea olema põhiseaduse filiaal, selle kordus ühe astme võrra madalamas aktis.

Teiseks, rida paragrahve on vastuolus põhiseadusega, nagu ENSV KrPK §-d 5¹, 5², 6, 7, 8, mistõttu nende kohaldamine eeluurimisstaadiumis on lubamatu, sest "õigust mõistab vaid kohus".

Kolmandaks tuleks koodeksit lihtsustada ja käepärasemaks muuta terve rea paragrahvide ühendamise teel. Nii võiks praeguste paragrahvide 20, 26, 119 asemel ühesainsas paragrahvis lühidalt ja täpselt ära öelda taanduste esitamise ja läbivaatamise kord; para-

grahvide 74, 85, 86, 103, 111 asemel võiks ühes paragrahvis, näiteks praeguses §-s 85 ära öelda kõik tähtaegadesse ja nende arvutamisse puutuv jne. jne.

Kindlasti nõuab ümberhindamist kahtlustatava staatus. Täiesti selgesti on tegemist protsessiosalisega, kelle seisund sellisena peaks säilima kogu kohtueelse uurimise aja kuni süüdistuse esitamiseni prokuröri poolt, mil ta omandab süüdistatava ja kohtualuse staatuse.

Rääkides kriminaalprotsessi lihtsustamisest, ei saa mõõda vaadata manuka osast. Temast kui protsessuaalsest tegelasest ei räägi kehtiv KrPK lähemalt midagi, ja ei saagi seda teha, sest juba enne protsessi algust osaleb manukas protsessivälise uurimistoimingu (milline nonsenss!) – sündmuskoha vaatluse juures. Ilmselt häbelikusest on KrPK unustanud selgitada manukate ülesandeid, õigusi-kohustusi ja protsessuaalset seisundit. Praktikule tundub vägagi, et kehtiv KrPK lähtub manukate juuresolekut nõudes eelkõige uurija süü presumptsioonist. Mille muuga seletada lausa tobedaid nõudeid nelja lisasilma taotlemisel näiteks asitõendi vaatluse juurde. Manukate roll uurija kabinetis toimuval täiendaval kontrollimisel on rohkem kui ähmane: saavad ju prokurör, kaitsja ja kohus asitõendeid oma silmaga igal ajal üle kontrollida.

Sama mõtetu on manukate juuresviibimise nõue võetuse juures. Kui uurija toimetab võetust asutuses või elukohas, siis palub ta mingi kindla eseme või dokumendi endale üle anda ja ootab omapoolset aktiivsust üles näitamata, kuni nõutu talle kätte tuuakse. Seejärel koostab toimunu kohta protokoll. Lubatagu küsida, millist osa etendavad siin manukad?

Või võtame niisuguse uurimistoimingu nagu äratundmiseks esitamise. Kui tegemist on isiku äratundmisega, viibib peale äratuntava kohal veel vähemalt kaks isikut, kes hiljem üpris arusaadavalt põhjusil on valmis energiliselt kinnitama, et ära tunti just nimelt see isik, kes ära tunti, mitte aga nemad. Pealegi on sedasama näha fotodelt ja lugeda protokollist. Kui esitatakse äratundmiseks ese, näitab isik mitmest esemest ühele ja kinnitab selle kuulumist talle. Mida teevad siin manukad? Kahtleja võib siingi vaadelda fotosid ja lugeda uurimistoimingu protokollist.

Sama mõtetu on manukate juuresviibimise nõue ütluste seostamisel olustikuga. Sisuliselt on tegemist isiku teistkordse või korduva ülekuulamisega sündmuskohal. Esmase ülekuulamise juurde manukaid ju ei nõuta! Tõendamise seisukohalt palju olulisem on kõrvalekaldumatu nõue selle uurimistoimingu salvestamisest video- või filmilindile, kus nähtub täpselt ütluste andja käitumine, sõnad ja tegevus ütluste andmisel. Tõendi kontrollimise seisukohast on see palju tähtsam, kui asjast absoluutselt mittehuvitatud, igavlevate manukate segane ja seosetu jutt nähtu-kuuldu kohta. Selle toimingu

nael – detailid – on selleks ajaks, kui toimik ükskord kohtusse jõuab, surmkindlalt meelest läinud.

Oma pikaajalise praktika jooksul olen jõudnud veendumusele, et manukate juuresviibimine on tõepoolest tähtis nende uurimistoi-
mingute juures, mis tehakse asjast huvitatud isiku (kahtlustatava)
osavõtuta või tema huve riivates, samuti toimingu kordamise või-
matuse korral, nagu läbiotsimine, süüdlase vara arestimine (eriti kui
ta viibib vahi all) ja sündmuskoha vaatlus.

Loodan, et eeltoodu suutis ka skeptikuid veenda kriminaal-
protsessi muutmise vajaduses selle lihtsustamise suunas. Peaasi oleks
lõpuks ometi asjaga algust teha. Selleks jõudu tööle!

ÜBER DAS NEUE STRAFPROZESSGESETZ

Jaan Puskar

Zusammenfassung

Der Verfasser versucht in diesem Artikel für seine Idee ein-
zutreten, kein neues Strafprozeßgesetzbuch, sondern einzeln ein
Voruntersuchungs-, ein Staatsanwaltschafts- und ein Rechtspre-
chungsgesetz auszuarbeiten. In diesen Gesetzen sollte neben der
prozessualen Regelung der Handlungen auch die Struktur, die Zu-
ständigkeit und die Organisation der Arbeit der genannten Organe
abgedruckt werden.

Im Artikel wird ein Vorschlag gemacht, auf den bis heute gelten-
den Begriff "Kriminalsache" zu verzichten, als Beginn der prozessual
geregelten Handlungen wird der Zeitpunkt vermerkt, wann die Aus-
kunft über ein Verbrechen bei der Polizei, beim Untersuchungsorgan,
bei der Staatsanwaltschaft oder beim Gericht registriert wurde. Da-
bei könnte auch das polizeiliche Untersuchungsverfahren sich (im
neuen Sinne) die Bedeutung der prozessualen Handlungen aneignen.

Der Autor hält es für sehr wichtig, den Inhalt des Begriffs
"Einstellung der Voruntersuchung" zu überprüfen. Es ist nicht nur
unwichtig, sondern auch verfassungswidrig, von den Untersuchungs-
richtern die Erfüllung der Gerichtsfunktionen wie bisher zu verlan-
gen, denn "nur das Gericht kann Recht sprechen".

Auch der Inhalt des Begriffs "der Angeklagte" muß umgeändert
werden. Als Ankläger bei einem Kriminalprozeß darf nur ein extra
dazu geladene und eingesetzte Beamte auftreten – der öffentliche
Ankläger oder der Staatsanwalt. Der Untersuchungsrichter klagt
niemanden an. Während der Voruntersuchung müßte man den
Angeklagten als "der im Verdacht Stehende" bezeichnen. Er muß
zum Beteiligten am Prozeß werden, inhaltlich ist er es schon längst.

Die vorgerichtliche Untersuchung muß zu einer Tätigkeit werden, die dem Gericht beisteht und der Gerichtssitzung vorangeht und die dazu beiträgt, daß das Rechtsprechen nicht vergebens in die Länge zieht. Daraus ergibt sich das Bedürfnis, daß die Untersuchungsrichter in Zukunft bei den Gerichten angestellt sind. Die Untersuchung muß ihre wahre Bedeutung wiederrhalten, das Fällen des Urteils darf nur auf Grund der durch die gerichtliche Untersuchung erhaltenen Beweise zustande kommen.

Der Autor hält es für notwendig, den Kriminalprozeß bedeutend zu vereinfachen, indem er bei bestimmten Untersuchungshandlungen (wie z.B. die Beobachtung und Abnahme eines Beweisstückes und dessen Vorzeigen zum Erkennen, die Verbindung der Aussagen mit den Umständen) auf die Anforderung verzichtet, die Unparteiischen herbeizurufen.